

Rizsányi Attila

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rizsati@gmail.com

A RÉGIÓK KULTÚRÁJÁNAK JELENSÉGEI NYOMÁBAN

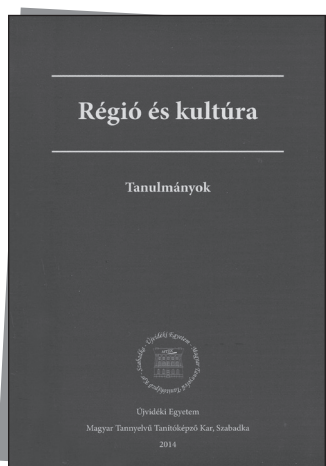
Pursuing the Manifestations of Regional Cultures

Na tragu pojava iz kulture regija

Németh Ferenc (szerk.): *Régió és kultúra*. Tanulmányok. Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, 2014

Vajdaság mint régió és a kultúra szerteágazó szálainak különböző metszéspontjait vizsgáló tanulmányok gyűjteményét tartja kezében a szabadkai székhelyű Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar azonos elnevezésű projektumának eredményeként a 2014-ben kiadott *Régió és kultúra* című projektumi tanulmánykötet olvasója. A Németh Ferenc projektumvezető szerkesztésében megjelent kiadvány a nyelv és művelődés, a történelem, a kultúra, a szokáskultúra, valamint az oktatás, egyetemi képzés összefoglaló, illetve összefogó témakörökbe sorolja a szóban forgó kilenc tudományos kutatás nyomán létrejött tanulmányokat, amelyek „többféle szerzői gondolatmenetet tükröznek, és többféle szemszögből vizsgálják a kultúra egyes jelenségeit, megnyilvánulásait” (7).

Magáról a tanulmánykötet létrejöttét is lehetővé tevő projektumról Németh Ferenc kifejti, hogy azt a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar valósította meg a Tartományi Tudományügyi és Technológiai Fejlesztési Titkárság támogatásával. „A projektum kiindulópontja a régió, ez esetben Vajdaság nemzeti sokszínűsége, ami számos lehetőséget kínál az interkulturális kapcsolatok nyelvi, irodalmi, történelmi és művelődéstörténeti kontextusból történő megközelítésére, vizsgálatára. A résztvevők ezt a

lehetőséget használták ki, amikor a kultúra különböző szegmenseinek látószögéből kutatták az adott régiót¹ – körvonalazta a két meglehetősen szerteágazó témakör néhány kapcsolódási pontját görcső alá vevő projektum koncepcióját a *Magyar Szó* napilapnak nyilatkozva a szerkesztő/projektumvezető.

A kötet első tanulmánya a kiadó, a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar számára is különösen fontos kérdéskörrel, a vajdasági magyar közösség anyanyelven történő oktatáshoz való jogával foglalkozik, annak történelmi aspektusait vizsgálja. Gábrity Eszter a többségi nemzet és a kisebbségi nyelv viszonyát, tehát e kisebbség nyelvi és oktatásügyeinek a többségi nemzet politikai, társadalmi, gazdasági rendszerén belüli alakulását vizsgálta kutatása során a vajdasági magyarság kisebbségi létének kialakulásától, azaz az első világháborútól az 1990-es évekig tartó időintervallumban. A szerző bevezetőjében megállapítja, ezek az ügyek az állam nyelvtervezési folyamatainak részeként alakulnak, a nyelvpolitikai döntések mögött pedig nyelvi ideológiák húzódnak meg, ezért gyakran a nacionalista, homogenista és konzervatív ideológiák is felszínre törtek, és hatást gyakorolnak. Mint megállapítja, e „társégre évszázadok óta jellemző a sokszínű interetnikus viszonyrendszer, amelyet folyton áthat a hatalmi rendszerek változékonyasága” (11), s „a Kárpát-medencében élő nemzetekre jellemző az a jelenség, hogy míg az egyik államban egy adott nemzet többségi csoportot, addig ugyanez a nemzet egy másik országban már kisebbségi csoportot alkot” (12). Mindezek miatt a tények miatt indokoltan foglalkozik a szerző a tanulmány egy-egy fejezetében a nyelvpolitika értelmezésével, szerepével és hatásával, valamint a kisebbségi jogvédelemmel, majd ezeknek a kérdésköröknek az átfogó vizsgálatát követően tér át a tanulmány címében (*Vajdasági nyelv- és oktatáspolitikai visszatekintés az első világháborútól az 1990-es évekig*) is meghatározott időszak konkrét vizsgálatára. Gábrity Eszter három kisebb időegységre osztja a kisebbségi lét kezdetétől az 1990-es évekig terjedő időszakot: az első és a második világháború közötti, a második világháború alatti (1941–1945) és a második világháború végétől a 90-es évekig terjedő időintervallumokra. Az első időegység vizsgálatakor a történelmi áttekintést követően a kor demográfiai jellemvonásait vázolja tér rá az oktatásnak és a nyelvhasználatnak az adott időszakban meghatározó mozzanataira, azok vizsgálatára. A második világháború időszakának az adott témakör kapcsán történő vizsgálatok kitér az ideiglenes magyar országirányítás által bevezetett oktatásügyi változásokra, valamint a nyelvtörvényre, majd a harmadik vizsgált időszakot kapcsán a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság létrejötte utáni oktatási kérdésekről ír.

¹ L. M.: *Régió és kultúra*. Magyar Szó, 2014. május 20. URL: http://www.magyarsozo.com/hu/2344/kozelet_oktatas/111643/R%C3%A9gi%C3%B3-%C3%A9s-kult%C3%B3ra.htm (A letöltés ideje: 2014. június.)

Ez utóbbi idő rész kapcsán pontos, táblázatokba sorolt számadatok mentén mutat rá Gábrity Eszter a magyar nyelven tanulók számának alakulására, s ennek alapján állapítja meg: „az 1958-as létszámhoz képest 1988-ra a magyar nyelven tanuló diákok száma 43%-kal csökkent” (29). A tanulmány végkövetkeztetése a csökkenés lehangoló mértéke mellett felhívja a figyelmet arra a problémára, hogy Jugoszlávia és a jogelőd államok sem törekedtek a vajdasági magyarság, de más kisebbség helyzetének javítására sem, éppen ezért a nyelv- és oktatáspolitikai kérdésekben is a legtöbb esetben rövid távú, vagy pedig csak hangzatos, de soha meg nem valósított intézkedéseket hoztak. Az intézkedések mögött az államvezetésnek – a tanulmány megállapításait figyelembe véve egyértelmű – szándéka bújt meg, hogy a sokszínűséget egy egységgé kovácsolja, amelynek az államnyelv képezte volna a gerincét.

Takács Izabellának a kötetben szereplő tanulmánya éppen az első kutatás által vizsgált időszakra következő időintervallumot, a 90-es évek szerbiai NATO-bombázások idejét vizsgálja, azonban a médianyelv hatásait görcső alá véve. A szerző a háborúk idején rendszerint működésbe lépő propagandagépezetnek a régió médiájára tett hatásával, illetve a centralizált gyűlöletbeszédnek a tömegek befolyásolása céljából történő alkalmazásával foglalkozik a *Dani* című hetilap és a *Magyar Szó* napilap címadásait elemezve, azaz a politikai alapkonstrukcióként is felfogató (újságbeli) textusok e metaszövegére koncentrálva. Takács Izabella a 90-es évek „cizellált, majd nyers nacionalizmusa” (33) által meghatározott újságcímeket vizsgálva igyekezett felfedni a megfélemlítésnek, azaz a hatalomnak a manipulálás céljából használt nyelvi eszközeit, illetve az egyes politikai vezetők e célból használt nyelvi stratégiáit. A szerzői meghatározás szerint a tanulmány a *Magyar Szó* 1999 május végi, illetve áprilisi számainak főoldalán, valamint a *Dani* 1999-es évi 12 címlapján, azaz a NATO-bombázások kezdeti szakaszában és ideje alatt vizsgálja a címadás nyelvi stratégiáit, ennek politikáját, retorikáját, hatásmechanizmusát. A két lap címeinek különböző tipologizálásával, így a funkció vagy a szintaktikai szempontok meg egyéb kritériumok alapján történő csoportosítással igyekszik áttekintést adni, s külön kitér az olyan különleges esetekre, amikor az „egy kép többet mond minden szónál” elv alapján csak képpel, tehát szöveges cím nélkül, vagy pedig éppen további szöveggel – alcímmel – kiegészítve jelentek meg a lapok címdaljai. A szerző záradékában megállapítja, az adott időszakban leíró és eseményközlő címekkel találkozhatott a szóban forgó két lap olvasója, kérdést felvető címekkel pedig ritkán a *Magyar Szó* olvasói találkozhattak, s mindezt egyszerű mondatokban kifejezve közölték az újságok címlapján. A pontos statisztikai adatok hiányában előfeltevésként állapítja meg a szerző, hogy a címlapcímek tartalomtükrözőek, egyszerű és hiányos mondatok, és nagyrészt mellőzik az írásjeleket, a hatásmechanizmusuk kérdéskörére azonban e tanulmányban (*A médianyelv hatalma – a*

hatalom nyelve) nem tér ki, vélhetően a kérdéskörnek a más tudományokkal való szerves kapcsolata miatt sem.

A regionális nyelvi elemeknek a tankönyvekben, valamint az oktatás más szegmenseiben való megjelenésével foglalkozik tanulmányában (*Regionális nyelvi elemek a tankönyvekben és azokon kívül*) Vukov Raffai Éva, aki az alsó tagozatos vajdasági nyelvtankönyveket és egy, a tankönyvön kívül megjelenő latens nyelvi nevelési elemet, az iskolai nyelvi tájképet emeli kutatásának fő tárgyává. A tanulmányban a szerző olyan kérdéseket vet fel, amelyek egy homogén nyelvi közegben fel sem merülhetnek, s éppen az ezekre a kérdésekre a tankönyvek által adandó válasz válik a tanulmány egyik kulcspontjává. Vukov Raffai Éva – mint írja – olyan „ellentmondásos anyanyelvi nevelési instrukciókra, értelmezésekre és irányelvekre” (43–44) hívja fel a figyelmet, „amelyek gátat szabnak a tanulók anyanyelvi nevelésének” (44), s elsőként a szerbiai vonatkozó előírásokból adódó többértelműségekre hívja fel a figyelmet, amelynek szinte értelemszerű következményei lehetnek a szerző által később említett tankönyvbéli problémák. Vukov Raffai Éva az alsós tagozatok harmadik és negyedik osztálya számára, Molnár Csikós László és Erdély Lenke által írt tankönyvekből vett példák segítségével hívja fel a figyelmet arra, hogy a vajdasági magyar regionális köznyelv elemei kiszorulnak ezekből az oktatási anyagokból, s többek között azt a kérdést feszegeti, hogy miért a régió legjellegzetesebb szavai, nyelvhasználati formái maradnak ki a tankönyvekből úgy, hogy magyarázat nélkül helytelenként vannak megbélyegezve. A szerző kifogásolja azt, hogy „így elveszik minden olyan lehetséges szál, amely összeköthetné az anyanyelvi jártasságot a tananyaggal” (46), meglátása szerint ugyanis „a vajdasági magyar gyerekeknek az anyanyelvi nevelés keretei között mást kell tanítani, mint a magyarországi vagy akár az erdélyi magyar gyerekeknek” (49), de nem a köznyelvi normák elhallgatásával. A tankönyvi példákon túl az iskolai vizuális elemek nyelvi üzenetére is kitér a tanulmányíró, s itt a kétnyelvű iskolai hirdetőtáblák, a Magyarországról Vajdaságba érkező oktatási segédanyagok, a diákok által készített plakátok, valamint az általános jellegű feliratok meg ábrák konkrét példái kapcsán elemzi az iskolai nyelvi tájkép elemeinek rejtett tantervi hatásrendszerét.

A bácskai történetírás 1918 előtti magyar vonatkozásairól folytatott kutatásának eredményeit jegyzi le tanulmányában Dévavári Zoltán, s ezen belül külön figyelmet szentel a város-monográfiák megjelenésének, az azok kiadását eredményező kezdeményezéseknek. A szerző megállapítja, hogy az 1870-es években, azaz a kiegyezést követően, a történetírás fejlődésének is kedvező körülmények jöttek létre a régióban, hiszen az anyagi gyarapodással párhuzamosan létrejövő polgári életforma a kultúra és a tudomány iránti érdeklődés fokát is növelte. A tudásvágy megléte is hozzájárult ahhoz, hogy Bácskában is – egy szűk réteget érintően ugyan, de – teret hódított az országban már je-

lentősnek mondható pozitivista életszemlélet, s időközben több jelentős város monográfiája is napvilágot látott. Mindezeknek a tényezőknek a hatására 1877-ben felmerült Szabadka mint szabad királyi város gondolkodói körében is egy, a város múltját feldolgozó monográfia kiadásának ötlete, s lépéseket is tettek ennek létrehozására, de a munkák elégtelen száma és színvonala miatt késett ez a folyamat, s csak 1886-ban jelentek meg Szabadkán az első város-monográfiák. A szerző a zombori Bács-Bodrogh Megyei Történelmi Társulat 1884-es évi létrejötte nyomán létrejövő kezdeményezések vizsgálatára is kitér, hiszen innen számítható az intézményesített historiográfia létrejötte a régióban, s ez a Társulat adta ki az *Évkönyvek* című periodikát is, amely a helytörténet mellett a Bács-Bodrogh megye történelmi múltjával meg a nemzetiségi kérdéssel is jelentős mértékben foglalkozott. Dévavári Zoltán tanulmányában (*A bácskai történetírás 1918 előtt*) a vizsgált periódusnak a történetírás tárgykörébe tartozó kiadványait, munkáit felvonultatva állapítja meg, hogy az első világháború kitörését megelőző időszakban ígéretes fejlődésnek indult a történetírás Bácskában minden hiányosság ellenére is, s megjegyzi, a nemzeti kérdés problematikáját sem hagyták figyelmen kívül, ezzel „mintegy bizonyágtételként utalva arra, hogy a közeljövő eseményeinél ennek a kérdésnek hatványozottan fontos szerepe lesz” (63).

A Vajdaságban kisebbségi nemzetként élő német lakosság és magyarság egymáshoz való kulturális és irodalmi viszonyával foglalkozik tanulmányában Hegedűs Katinka a *Kalangya* irodalmi folyóirat cikkeinek tükrében vizsgálva ezt a kapcsolatot. A szerzői magyarázat szerint azért lehet különösen figyelemre méltó egy ilyen kutatás eredménye, mert az első világháborút követően kisebbségbe került vajdasági magyarság kapaszkodókat keresve, a helyi németiséghez igyekezett közeledni. Erre mutat rá az a tény, hogy a magyar szerzők – a német műveltségüknek köszönhetően – külön figyelmet szentelnek a német nyelvterület (főleg Németország és Ausztria) irodalmi alakulásainak, meg a gazdasági és politikai történésekkel is a német meglátások nyomán foglalkoztak, mindennek pedig a *Kalangyában* megjelentetett írásaikban könnyedén felfedezhető a nyoma. A tanulmányíró külön figyelmet szentel a helyi magyarság és németiség viszonyának, így felmerül a tény, hogy a helyi német szerzőkkel a kellőnél kisebb mértékben foglalkoztak a *Kalangya* hasábjain megszólalók, viszont a német nyelvterület irodalma a többi nemzet műveinél jelentősen nagyobb teret kap a lapban, ugyanakkor a német szervezetek is követendő példaként kerültek megemléítésre a vizsgált cikkekben. Hegedűs Katinka a német nyelven írt, s magyarra a legtöbb esetben soha le nem fordított könyvek ismertetőivel is foglalkozott kutatása során, s megállapítja, hogy míg a szláv irodalom fordítása a *Kalangya* egyik fő feladatának számított, ilyen törekvések nem fedezhetőek fel az európai és világirodalommal, így a német nyelvű irodalommal szemben sem. A kis számban ugyan, de a *Kalangyában* helyet kapó német tematikájú novellá-

kat is sorra veszi a szerző, aki tanulmányában (*A vajdasági németek kultúrája és irodalma a Kalangya magyar irodalmi folyóiratban*) megállapítja, a mindezzel szemben fennálló német ellenérzésekről meg „egyes német írók magyarságellenes kampányáról” (94) a *Kalangya* nem vesz tudomást.

A polgári szokáskultúra kialakulásának és továbbgyűrűzésének 19. századi bánáti vonatkozásait fejti fel tanulmányában Németh Ferenc, aki az 1848-as forradalom után létrejövő, majd a kiegyezést követően újabb lendületet kapó kiemelkedő jelentőséggel bíró társadalmi változásnak, a polgári középréteg kialakulásának, valamint a polgári életmód megnyilatkozása sokszínűségének és sokrétűségének jelenségeit veszi számba. A szerző részletesen leírja a polgárságnak mint társadalmi-szociális rétegnek a kialakulásához vezető – eseményornak is tekinthető – utat Bánát vonatkozásában, amelynek állomásai között szerepel a migrációk nyomán létrejövő bánásági társadalmi sokszínűség, illetve az ennek nyomán az emberekben kialakuló „egzotikum-élmény”, a nemzetek egymásra figyelésének jelensége, de főként az 1830-as és 1840-es évek után kidomborodó polgári értékvilág megjelenése. A tanulmányíró a társadalmi helyzetet, értékrendet és életmódot, valamint életstílust jelentő polgári értékrend és magatartás viselkedésformáinak, gesztusainak megértésének vizsgálata mellett a polgári szerveződési formák, rendezvények, viselkedésformák felkutatása révén ad átfogó képet ennek az új társadalmi rendnek a bánáti vonatkozásairól. Tanulmányában (*Polgári szokáskultúra a 19. századi Bánátban*) megnevezi polgárság legfontosabb 19. századi ünnepeit is, s megállapítja, „a bánáti polgárság (is) a 19. században igen heterogén képet nyújtott, hiszen helyet kapott benne a kereskedő, az ügyvéd, az orvos, a vármegyei hivatalnok meg a jobb módú iparos is” (113), s a réteg egyik jellemzője – talán éppen emiatt – az volt, hogy folyamatosan többre vágyott, azt szerette volna, hogy valahová magasabbra jusson.

Az oktatással és egyetemi képzéssel kapcsolatos tanulmányokat összefogó harmadik kötetrészen kapott helyet Dragana Francišković Jovan Jovanović Zmaj verseinek tanórán történő interpretálásával, ennek egy lehetőségével foglalkozó tanulmánya (*Zmajeva poezija u nastavnoj praksi – mugući model interpretacije*). A tanulmányíró a szerb költő két, talán leghíresebb, a *Dulići (Rózsák)* és a *Dulići uveoci (Hervadt rózsák)* című versciklusainak előadásával kapcsolatban igyekszik hasznos tanácsokat adni, lehetőségeket felsorakoztatni ezeknek a nemcsak időben, hanem gondolati és érzelmi tekintetben is nagyobb távolságokat átfogó, de mégis egymáshoz kapcsolódó költeményeknek a diákok előtti bemutatására. Dragana Francišković a tanulóknál való motivációkeltés kérdésétől indulva a versek feldolgozására szánt órára való otthoni felkészülés, valamint az órán történő értelmezés módszereit is felsorakoztatja tanulmányában, ezzel komoly segítséget kínálva a Zmaj-életmű talán legismertebb két ciklusát ismertetni vágyó gyakorló pedagógusoknak.

Egy mindeddig felderítetlen területtel, a vajdasági magyar egyetemi hallgatók nemek szerinti arányával, pontosabban a magyar hallgatók tudományterületek szerinti jelenlétével foglalkozik a kötetben helyet kapó tanulmányában (*Magyar egyetemi hallgatók Vajdaságban – az Újvidéki Egyetem tudományterületeinek helyzetképe a társadalmi nemek szempontjából*) Lendák-Kabók Karolina, aki már csak annál a számadattal alátámasztott ténynél fogva is fontosnak tartja ezt a kutatást, hogy a magyar hallgatók részaránya a teljes magyar hallgatói létszámban több mint 55 százalékos. A vonatkozó szakirodalom, valamint a törvényes és stratégiai keret áttekintését követően a szerző az Újvidéki Egyetem hallgatóinak nemi eloszlását feltüntető adatok részletes elemzését adja, külön figyelmet szentelve a vajdasági magyar fiatalokat érintő kérdésekre, így például a szerb nyelvű képzés okozta hátrányokra is. Kétségbe vonható megállapítása, miszerint „magyar nyelvű oktatás csak az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karán folyik” (144), nem von le annak a következtetésnek az igazságértékéből, hogy „akik nem anyanyelven tanulnak, hátrányos helyzetbe kerülnek már a tanulmányaik kezdetén” (143). A tanulmányban a nemi sztereotípiák, valamint a családon belüli és az alsóbb fokú iskoláztatás során gyakran hangzottatott előítéletek hatásáról is értekezik Lendák-Kabók Karolina, kinek meglátása szerint serkenteni kellene a hallgatók képviseltségét a hagyományos „férfiszakmák”, tehát a műszaki tudományok terén, erre vonatkozóan intézkedésjavaslatokat is tesz, így például a női hallgatóknak kedvező kvóták és ösztöndíjak bevezetésének lehetőségét is felveti, de a női civil szervezetek fontosságát is hangsúlyozza a nőknek a műszaki-technológiai szakok felé irányításában.

Tanulmányában a jelenlegi migrációs folyamatok tükrében igyekszik a regionális felsőoktatási hálóban pozicionálni a vajdasági magyar felsőoktatást Takács Márta. A szerző rávilágít az intézményes rendszer számára törésvonalat jelentő országhatároknak az első globális és digitális nemzedék, az úgynevezett z-generáció számára könnyen átszelhető voltára, s ugyanakkor hangsúlyozza, „egy határokon átnyúló, de átlátható, redundáns elemek nélküli, a teljes képzési palettát lefedő magyar felsőoktatási rendszer olyan lehetne, mint egy akácos: megköthetné a futóhomokot” (150). A tanulmányíró a határon túli felsőoktatás fejlődése forgatókönyveinek vázolása mellett áttekintést ad a vajdasági magyar felsőoktatás színtereiről, amelyek működését a régióban szinte egyedülálló módon szabályozza a szerbiai törvénykeret: a környező országok többségében a kisebbségi oktatásra nem fordítanak kellő figyelmet a felsőoktatási törvényben. A Kárpát-medencei magyar felsőoktatási rendszer két fontos szervezeti és kapcsolatépítési lépésére, a HTDK Fórumra és a Magyar Rektori Konferencia Határon Túli Felsőoktatási Intézmények Bizottságára is kitérő – a kötetet záró – tanulmány (*A vajdasági magyar felsőoktatás helye és szerepe a regionális fel-*

sőoktatási hálóban) megállapítja, a jelenlegi álláspont a fiatalok elvándorlási folyamatának visszafordítását támogatja, amelyet egy „teljes mértékben autonóm, de az európai akkreditációs rendszer keretei között problémamentesen integrálódó intézmények hálózataként” (160) működő Kárpát-medencei felsőoktatási rendszer jelentős mértékben támogatna.

A Bertók Rózsa (Pécsi Tudományegyetem, Pécs), Tapodi Zsuzsanna (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda) és T. Molnár Gizella (Szegei Tudományegyetem, Szeged) recenzensek szignójával 2014-ben Szabadkán megjelentetett projektumi tanulmánykötet a vajdasági kötődésű kultúra számos szegmensére mutat rá, s a témaszelekció változatossága miatt számos terület képviselőit érdekelheti szakmai szempontból is. A kutatások irányvonalát meghatározó projektum ugyanakkor meglehetősen nagy felületet biztosít a további vizsgálódásoknak, így akár az e kötetben megjelent tanulmányok újabb eredményekkel történő kiegészítése, de teljesen új problémák feltárása is lehetséges.